

Міністерство освіти і науки України
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

«З А Т В Е Р Д Ж Е Н О»
Декан педагогічного факультету
проф. Е.І. Єлисеєнко
« 31 » _____ 2023р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
(вибіркової)

КОНФЛІКТОЛОГІЯ І ОСНОВИ МЕДІАЦІЇ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ

освітньо-професійної програми «Андрагогіка. Освіта дорослих»
галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки
другого (магістерського) рівня вищої освіти

Шифр за навчальним планом ВВ2.04

Київ 2023

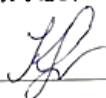
Робоча програма розроблена на підставі навчальної програми «Конфліктологія і основи медіації в освіті дорослих» затвердженої на засіданні Вченої ради Педагогічного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова «28» вересня 2022 року, протокол №2.

Розробники програми:

Порядченко Л.А. – кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова.

Затверджено на засіданні кафедри педагогіки
«25» серпня 2023 року, протокол №1.

Завідувач кафедри _____

С.А.Кушнірук

I. Опис навчальної дисципліни
Шифр дисципліни ВВ2.04

Конфліктологія і основи медіації в освіті дорослих

Загальні характеристики дисципліни	Навчальне навантаження з дисципліни		Методи навчання і форми контролю
Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Кількість кредитів – 3		Методи навчання – Пояснювально-ілюстративний (навчальні лекції, семінарські заняття, робота з підручниками, посібниками, пояснення проблемний виклад знань (лекції); частково-пошуковий (семінарські заняття))
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки	Загальна кількість годин –90		
	<i>Денна</i>	<i>Заочна</i>	
Освітній рівень магістр	Лекції:		
	<i>8</i>	<i>6</i>	
Статус дисципліни нормативна	Семінарські (практичні) заняття:		
	<i>6</i>	<i>6</i>	
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом 1	Лабораторні заняття:		Форми поточного контролю Модульні контрольні роботи Захист творчих проєктів
	-	-	
Семестр 3	Індивідуальна робота:		
	-	-	
Тижневе навантаження (год.) - аудиторне: 2 год. - самостійна робота: 3 год.	Самостійна робота:		
	<i>76</i>	<i>78</i>	
Мова навчання – українська	Співвідношення аудиторних годин і годин СРС:		Форма підсумкового контролю залік
	<i>1/6</i>	<i>1/6</i>	

Предметом вивчення навчальної дисципліни «*Конфліктологія і основи медіації в освіті дорослих*» є психолого-педагогічні закономірності умови, механізми функціонування і розвитку, техніки та інструменти розвитку конфліктологічної компетенції та медіації й використання їх у професійній діяльності освіти дорослих.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення навчальної дисципліни «*Конфліктологія і основи медіації в освіті дорослих*» базується на знаннях, які студенти отримали при вивченні дисциплін «Методика навчання», «Педагогіка», «Психологія», «Соціальна психологія». Знання з конфліктології та освітньої медіації використовуються при вивченні навчальних дисциплін «Тренінг партнерської комунікації в освіті дорослих», «Новітні педагогічні технології в освіті» та використовуються у процесі виконання кваліфікаційної роботи

Метою викладання навчальної дисципліни формування та розвиток у магістрів системи психолого-освітніх компетентностей, які забезпечують здатність сучасного фахівця використовувати методи та техніки сучасної конфліктології та медіації у професійних відносинах, формування навиків побудови ефективної партнерської взаємодії у суб'єкт-суб'єктній площині. Дослідження конфліктів, пов'язаних з діяльністю фахівця педагогічної сфери; організація системи практичної роботи з прогнозування, попередження та урегулювання конфліктів. Перебороти вкрай низький рівень конфліктологічних знань в управлінському освітньому середовищі; створити системну базу емпіричних знань, що

включає результати ситуативного аналізу реальних конфліктів у сфері освіти; розробити методики і технології оцінки небезпеки виникнення конфліктів у сфері ділових стосунків педагогічного середовища. Вміння самостійно обирати інструменти розкриття та саморозкриття потенціалу особистостей для їх максимальної соціальної ефективності, вирішенні конфліктів та ефективного спілкування.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «*Конфліктологія і основи медіації в освіті дорослих*» є

- ознайомлення з теоретичними основами, поняттями, категоріями та моделями конфліктології та медіації;
- ознайомлення з об'єктом та предметом конфліктології; сутністю конфлікту та його структурою;
- розуміти закономірності динаміки та причини конфлікту; види конфліктів у освітньому середовищі та їх особливості;
- особливості внутрішньо-особистісного, міжособистісного та міжгрупового конфліктів; психологічні особливості механізму виникнення конфліктів; теорії поведінки особистості в конфлікті;
- технології управління конфліктами; психологічні умови попередження та розв'язання конфліктів в освітньому середовищі дорослих;
- мати розуміння оцінки місця конфліктології в системі спеціальних педагогічних наук;
- використовувати технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті;
- виявляти механізм та причини педагогічних конфліктів;
- визначати етапи виникнення конфлікту з метою подальшого його розв'язання; розпізнавати внутрішньо-особистісний конфлікт;
- виявляти основні етапи переговорного процесу; визначати шляхи розв'язання конфліктів в управлінні;
- використовувати отримані знання для попередження та регулювання конфліктів;
- в контексті медіації використовувати набуті знання при веденні наукових дискусій з питань конфліктології;
- в контексті медіації виявляти повагу до різноманітних національних та етнічних спільнот, співпрацювати з носіями різних історичних, політичних, релігійних, культурних, сімейних та особистісних цінностей;
- в контексті медіації створювати умови для комунікації із представниками різних верств населення.

II. Основні програмні результати навчання та компетентності, які вони формують:

№ з/п	Результати навчання	Компетентності
1.	ПРН3. Формувати педагогічно доцільну партнерську міжособистісну взаємодію, здійснювати ділову комунікацію, зрозуміло і недвозначно доносити власні міркування, висновки та аргументацію з питань освіти і педагогіки до фахівців і широкого загалу, вести проблемно-тематичну дискусію.	ЗК7. Здатність до міжособистісної взаємодії, мотивувати людей та рухатися до спільної мети.
2.	ПРН5. Організувати освітній процес на основі студентоцентрованого, компетентнісного, контекстного підходів та сучасних досягнень освітніх, педагогічних	ФК5. Здатність розробляти і реалізовувати нові освітні інструменти, проєкти та інтегрувати їх в освітнє середовище закладу вищої

	наук, управляти навчально-пізнавальною діяльністю, об'єктивно оцінювати результати навчання здобувачів освіти.	освіти.
3.	ПРН6. Розробляти оптимальну стратегію колективної, групової діяльності для реалізації проєктів у сфері освіти/педагогіки та міждисциплінарного рівня із дотриманням правових, соціальних, економічних, етичних норм.	ЗК6. Здатність виявляти, ставити та розв'язувати проблеми

III. Тематичний план освітнього компоненту

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 3 кредити ЄКТС / 90 годин.

№ з/п	Назви модулів та тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна/вечірня форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінар)	Лаборатор Ні	СРС	Аудиторні	Лекції	Практичні (семінар)	Лаборатор Ні	СРС
	Змістовий модуль I. Конфліктологічна компетентність. Техніки та інструменти педагогічного конфлікту	5	3	2		28	3	2	2		30
1.1	Теорії механізмів виникнення конфліктів та типологія поведінки особистості в конфлікті	1	1			9	1		1		10
1.2	Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих	2	1	1		9	1	1			10
1.3	Базові моделі вирішення конфліктів в сфері освіти дорослих	2	1	1		10	2	1	1		10
	Змістовий модуль II. Конфлікти в освітніх організаціях та сфері управління освітньою сферою, основи медіації	7	5	4		48	7	4	4		48
2.1	Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті	2	1	1		10	2	1	1		8
2.2	Посередницька діяльність у розв'язанні конфліктів та педагогічна медіація	2	1	1		9	1	1			10
2.3.	Психологія переговорного процесу з розв'язання конфліктів.	1	1			10	1		1		10
2.4.	Етика та принципи роботи медіатора	2	1	1		9	2	1	1		10

2.5.	Основні інструменти конфліктології та медіації	2	1	1		10	2	1	1		10
	Разом: 90	14	8	6		76	12	6	6		78

IV. Зміст навчальної дисципліни

№ з/п	3.1. Назва модулів, тем та їх зміст	Кількість годин	
		Всього	В т.ч. Лекцій
1	<p>Змістовий модуль I. Конфліктологічна компетентність. Техніки та інструменти педагогічного конфлікту</p> <p>Тема 1. Теорії механізмів виникнення конфліктів та типологія поведінки особистості в конфлікті</p> <p>Історія становлення конфліктології. Передумови конфліктологічних ідей. Сучасні теорії конфлікту. Становлення конфліктології як науки в Україні та її розвиток на сучасному етапі. Об'єкт і предмет конфліктології. Методологічні принципи конфліктології. Конфліктологія в системі наук. Методи вивчення конфліктів. Основні етапи наукового аналізу конфліктів. Психологічні методи в конфліктології. Математичне моделювання конфлікту. Характеристика конфлікту як соціально-психологічного феномену. Поняття про конфлікт. Причини та функції конфлікту. Структурні елементи конфлікту. Динаміка конфлікту. Класифікація конфліктів. Механізми виникнення та засоби розв'язання конфліктів. Психологічні особливості людини, які впливають на виникнення конфліктів. Конфлікти та транзактний аналіз. Застосування теорії "соціальних ролей" для визначення причин виникнення конфліктів Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [3,5,10,15,16,]. Додаткові: [5,9,11,12,14]</p> <p>Тема 2. Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих</p> <p>Моделі поведінки особистості в конфлікті та їх характеристика. Стилі конфліктної поведінки особистості в конфлікті. Типи конфліктних особистостей. Типологія конфліктів та їх особливості сфері освіти дорослих. Поняття про внутрішньо-особистісний конфлікт Види внутрішньо-особистісного конфлікту. Форми прояву та способи вирішення внутрішньо-особистісного конфлікту. Поняття та особливості міжособистісного конфлікту. Класифікація міжособистісного конфлікту. Управління міжособистісними конфліктами. Поняття про групові конфлікти. Класифікація міжгрупових конфліктів. Управління міжгруповими конфліктами в сфері освіти дорослих. Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [4,5,6,10,12,13,17,18,]. Додаткові: [1,2,3,8,11].</p> <p>Тема 3. Базові моделі вирішення конфліктів у сфері освіти дорослих</p> <p>Поняття про конфлікт в освітніх організаціях. Попередження та</p>	5 1	3 1
		2	1

<p>подолання конфліктів в організації. Техніки та технології управління конфліктами в організаціях освітнього спрямування. Конфлікти у сфері управління педагогічними процесами. Конфлікти в діяльності керівника освітньої організації. Конфлікти і влада в організації. Особистісні і групові особливості протікання конфліктів. Економічні конфлікти в освітніх організаціях. Конфлікти у сфері політики. Характеристика соціальних конфліктів. Конфлікти в духовній сфері суспільства. Повне і неповне вирішення конфлікту. Ситуація неповного вирішення конфлікту породжує його поновлення на тій же або на новій основі. Перманентне відродження одного і того ж конфлікту в перетвореному вигляді на іншому рівні характерно для багатьох його типів. Ефективне вирішення конфлікту, дозвіл при найменших втратах ресурсів і збереженні життєво важливих професійних структур. Наявність організаційно-правового механізму вирішення конфліктів у сфері освіти: досить високий рівень демократичної культури в освітній організації; розвинена соціальна активність головних учасників конфлікту; наявність досвіду конструктивного рішення конфліктів; розвиток комунікативних зв'язків; наявність ресурсів для здійснення системи компенсацій. Особливості конфліктів, в яких супротивників розділяють непримиренні протиріччя, і їх дозвіл може бути досягнуто тільки перемогою однієї сторони над іншою. Конфлікти по типу «дебатів», де можлива суперечка, можливі маневри, але в принципі, обидві сторони можуть досягти компромісу. Специфічні конфлікти типу «ігор», де сторони діють в рамках одних і тих же правил. Вимоги своєчасності, оперативності та гласності в практиці вирішення конфлікту в освітній сфері. Поняття запущеного конфлікту, його руйнівні наслідки. Негативні наслідки відсутності належної оперативності у впливі на конфліктну ситуацію. Ігнорування гласності, приховані дії з ліквідації конфлікту з боку управлінця. «Силова», компромісна і «інтегративна» моделі вирішення конфліктів у сфері освіти.</p>	2	1
<p>Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13].</p>		
<p>Змістовний модуль 2. Конфлікти в освітніх організаціях та сфері управління освітньою сферою, основи медіації</p>	7	5
<p>Тема 1. Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті</p>		
<p>Поняття та зміст технологій ефективного спілкування. Технології раціональної поведінки в конфлікті. Управління стресом як прийом і засіб попередження конфліктів.</p>	2	1
<p>Значення цільових установок конфліктантів, відсутність довірчої атмосфери, авторитету «закритість» по відношенню один до одного. Основні закони спілкування в процесі вирішення конфліктів: - кооперація викликає кооперацію, конкуренція - конкуренцію.</p>		
<p>Дотримання певних правил і норм спілкування: -концентруйте увагу на що говорить, його повідомленні; - уточнюйте, чи правильно ви зрозуміли як загальний зміст прийнятої інформації, так і її деталі; - повідомляйте іншій стороні в перефразований формі сенс прийнятої інформації; - у процесі прийому інформації не перебувайте того хто говорить, не давайте поради, не критикуйте, не підводьте підсумок, не відволікайтеся на підготовку відповіді. - домагайтеся, щоб вас почули і зрозуміли; - дотримуйтеся послідовності аргументації; - підтримуйте</p>		

<p>атмосферу довіри, взаємної поваги, проявляйте емпатію до співрозмовника.</p> <p>Закономірності використання невербальних засобів комунікації під час вирішення конфліктних ситуацій: частий контакт очей; кивання голови в знак розуміння і інші, які спонукають до конструктивного діалогу.</p> <p>Значення емоцій в процесі вирішення конфлікту. Способи управління емоційним збудженням. Технології самоконтролю емоційного стану в процесі розв'язання конфліктів: аутотренінг, соціально-психологічні тренінги, а також формування установок на конструктивну поведінку в конфлікті, візуалізація, техніка «заземлення» проєкція на третій об'єкт, очищення енергетичного поля навколо себе.</p> <p>Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13,15].</p>		
<p>Тема 2. Посередницька діяльність у розв'язанні конфліктів та педагогічна медіація</p> <p>Медіація як форма управління конфліктами. Участь третьої сторони з розв'язання конфліктів. Вплив третьої сторони на вихід із конфліктів. Діяльність психолога з урегулювання конфліктів.</p> <p>Конструктивне вирішення конфлікту стає можливим завдяки техніці медіації «посередництва», що в понятті конфліктології розуміється як посередництво в суперечках неупереджених третіх осіб, які визнають права і обов'язки обох сторін. Медіатори як неупереджені нейтральні до конфлікту сторони допомагають конфлікуючим сторонам знайти взаємоприйнятне вирішення їхніх проблем. Завдання медіаторів полягає не в тому, щоб винести рішення третейського суду або надати вирок. Особливою рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання. Медіатор - спеціально підготовлений посередник у вирішенні конфліктів, який однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення. Медіатор несе відповідальність за процес, а не за рішення. Медіатор забезпечує захищений простір для обговорення проблеми, допомагає створити і супроводжує відкрите, довірливе, безпечне і неагресивне взаємовідношення сторін, при дотриманні певних правил і обов'язків сторонами, що призводить до встановлення співпраці і глибшого розуміння опонентів один одного. Важливими ознаками методу техніки медіації є: - Присутність медіатора, що виконує функції посередника, - Присутність всіх сторін, що є у конфлікті, - Неформальний, позасудовий рівень; - Добровільність участі в процедурі медіації та самовизначення щодо вирішення конфлікту: повноваження прийняття рішення не передаються третім особам. Результат переговорів не є обов'язковим, поки його не схвалили всі учасники. Складові елементи медіації: • Конфлікуючі сторони. • Предмет конфлікту. • Поверхневе і неповне розуміння мотивації, потреб і інтересів поведінки конфлікуючими опонентами. • Медіатор. • Прояснення потреб і цілей конфлікуючих сторін. • Підсумкове рішення, яке є взаємоприйнятне для обох сторін, яке знайшов не медіатор, а до якого прийшли самі опоненти за допомогою співпраці. Принципи медіації: •добровільність •конфіденційність •активна участь сторін •прийняття відповідальності за</p>	2	1

<p>наслідки конфлікту • нейтральність і безоціночність</p> <p>Процес медіації складається з певних етапів, під час яких застосовуються спеціальні техніки і методи для прояснення ситуації і стану опонентів. Етапи медіації: • Етап 1 Підготовчий • Етап 2 Індивідуальні зустрічі • Етап 3 Зустріч сторін. Медіативна бесіда • Етап 4 Фаза реалізації Переваги медіації: • Економія часу 3 • Зниження вартості процесу вирішення спору • Можливість впливати на результат • Конфіденційність процедури • Можливість збереження або відновлення ділових взаємин з партнерами • Можливість запобігти виникненню подібних конфліктів у майбутньому • Гарантія виконання рішення (у разі успішної медіації) Медіації можуть проводитися одним або декількома людьми. Медіація, що проводиться кількома людьми, доцільна, коли мова йде про складні конфлікти, де беруть участь більше двох сторін і необхідні тривалі медіаційні зустрічі.</p> <p>Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13,15].</p>		
<p>Тема 3. Психологія переговорного процесу з розв'язання конфліктів</p> <p>Основний зміст переговорного процесу. Особливості ведення переговорів. Моделі поведінки партнерів у переговорному процесі. Технології стратегій та тактик у переговорному процесі.</p> <p>Як метод розв'язання конфліктів <i>переговори</i> являють собою набір тактичних прийомів, спрямованих на пошук взаємоприйнятних рішень для конфліктуючих сторін.</p> <p>Щоб переговори стали можливими, необхідне виконання визначених <i>умов</i>: – існування взаємозалежності сторін, які беруть участь у конфлікті; – відсутність значних відмінностей по силі у суб'єктів конфлікту; – відповідність стадії розвитку конфлікту можливостям переговорів; – участь сторін, які реально можуть приймати рішення у ситуації, що склалася.</p> <p>Правильно організовані переговори проходять декілька <i>етапів</i>: 1) підготовка до початку переговорів; 2) початок переговорів і попередній вибір позиції учасників; 3) пошук компромісного рішення; 4) завершення переговорів.</p> <p>Конфліктолога визначають такі <i>тактики початку переговорів</i>: – виявлення <i>агресивності</i> для впливу на опонента у вигляді наступальної позиції; – для досягнення <i>взаємовигідного компромісу</i> можна використовувати незначні поступки; – для досягнення невеликого <i>домінування</i> можливе надання нових фактів, використання маніпуляцій; – встановлення <i>позитивних особистих відносин</i>: створення невимушеної дружньої атмосфери, сприяння неформальним обговоренням, прояв зацікавленості в успішному завершенні переговорів; – для досягнення <i>процедурної легкості</i>: пошук нової інформації, спільний пошук альтернативних рішень.</p> <p>Використання сторонами конфлікту маніпулятивних впливів. Типологія маніпулятивних впливів типових маніпуляторів та способи протидії їм.</p> <p>Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13,15].</p>	2	1

	<p>Тема 4. Етика та принципи роботи медіатора</p> <p><i>Офіційна медіація у супроводі конфліктних ситуацій в освітній сфері. Неофіційні медіатори, до яких можна звернутися за допомогою враховуючи їхню освіту або великий досвід:– представники релігійних організацій; – психологи; – соціальні педагоги; – юристи. У ролі спонтанних медіаторів можуть виступати всі свідки конфліктів, друзі й родичі суб'єктів конфліктної взаємодії, неформальні лідери й колеги по роботі. Але в цьому випадку не можна говорити про професійну допомогу медіатора. Виділяють п'ять типів медіаторів:1. "Третейський суддя" – має максимальні можливості для вирішення проблеми. Він вивчає проблему всебічно і його рішення не оскаржується; 2. "Арбітр" – те ж саме, але сторони можуть не погодитися з його рішенням і звернутися до іншого посередника; 3. "Посередник" – має спеціальні знання й забезпечує конструктивне вирішення конфлікту. Але остаточне рішення належить опонентам; 4. "Помічник" – організує зустріч суб'єктів конфлікту, але не бере участь в обговоренні проблеми; 5. "Спостерігач" – своєю присутністю в зоні конфлікту пом'якшує його перебіг.Перші два стилі називають високо авторитарними. Вони ефективні, якщо потрібне швидке вирішення конфлікту. Якщо конфлікт не занадто напружений, кращими є останні три способи. Процес медіації включає три основних етапи:1. Знайомство з конфліктом; 2. Робота з конфліктними сторонами (зустрічі з кожною зі сторін, підготовка спільних переговорів); 3. Ведення переговорів (функції медіатора зводяться до ролі провідного тренера, педагога і т.п.). Фактори, що збільшують позитивний вплив медіатора: 1. Орієнтованість сторін на ухвалення компромісного рішення; 2. Зацікавленість і висока професійна підготовка медіатора; 3. Наполегливість дій медіатора; 4. Високий ступінь напруженості конфлікту; 5. Швидкоплинність конфлікту. Основними тактиками впливу медіатора на сторони конфлікту є: 1.Тактика почергового вислуховування – застосовується для з'ясування ситуації й вислуховування пропозицій у період гострого конфлікту, коли розвести сторони неможливо. 2. Директивний вплив – акцентування уваги на слабких моментах у позиціях опонентів. 3. Угода – посередник прагне вести переговори за участю обох сторін. 4. Тиск на одного з опонентів – посередник доводить одному з опонентів помилковість його позиції. 5. Човникова дипломатія – медіатор розділяє конфлікуючі сторони й постійно курсує між ними, узгоджуючи їхні рішення.</i></p> <p>Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [1,2,4,7,9,11,13,19]. Додаткові: [1,13,15].</p> <p>Тема 5. Основні інструменти конфліктології та медіації</p> <p>Візуальна психодіагностика та профайлінг як ефективні способи збору інформації про людини, аналізу та прогнозування поведінки. Візуальна психодіагностика. Етапи дослідження візуально-поведінкового профілю. Основні правила першого контакту. Алгоритм спостереження в процесі медіації. Профайлінг. Прогнозування поведінки. Способи викриття брехні. Правила і закономірності зчитування невербальних сигналів поведінки людей та інтерпретація їх. Правила проведення спостереження та робота над висновками після нього. Техніка і правила</p>	2	1
	<p>Тема 5. Основні інструменти конфліктології та медіації</p> <p>Візуальна психодіагностика та профайлінг як ефективні способи збору інформації про людини, аналізу та прогнозування поведінки. Візуальна психодіагностика. Етапи дослідження візуально-поведінкового профілю. Основні правила першого контакту. Алгоритм спостереження в процесі медіації. Профайлінг. Прогнозування поведінки. Способи викриття брехні. Правила і закономірності зчитування невербальних сигналів поведінки людей та інтерпретація їх. Правила проведення спостереження та робота над висновками після нього. Техніка і правила</p>	2	1

	<p>активного слухання. Вміння ставити уточнюючі питання для з'ясування поведінки чи інформації. Моделювання метапрофілів співрозмовників, прогнозування їх поведінки, розуміння їх мотивів та цінностей.</p> <p>Поняття стилю медіації. • Порівняльна характеристика різних стилів медіації. • Евалюативний, фасилітативний та трансформативний стилі медіації.</p> <p>Правила та прийоми запрошення до розмови; техніка «рапорт»; утримання від оцінок; техніка перефразування, переформулювання, позитивного рефреймінгу та вміння влучно і своєчасно резюмувати.</p> <p>Основні види запитань: відкриті та закриті. Відкриті запитання допомагають медіатору розкрити сторони, стимулювати їх поміркувати над власним досвідом. Закриті запитання допомагають сторонам сфокусуватися на тому, що вони говорять, а медіатору — конструктивно обмежити їх висловлювання. Техніка сократівської методики. Техніка «Бачення. Поточна ситуація. Перешкоди. Підсумки». Техніка BATNA/WATNA (зона торгів/довіри). Техніка «Система координат», ефективний візуальний інструмент для оцінки ситуації та ризиків. Техніка аналізу проблемних ситуацій S.C.O.R.E. (інструмент роботи з проблемними ситуаціями). Техніка «5-ти чому» (базується на дослідженні причинно-наслідкових зв'язків, запропонованих ще Сократом. Була розроблена засновником концерну Toyota Сакічі Тойода та спочатку застосовувалася для вирішення виробничих завдань компанії. Ставлячи питання «Чому?» п'ять разів поспіль визначається характер проблеми та стає зрозумілим рішення). Техніка Уолта Діснея (базується на тому що у кожному з нас є Мрійник, Реаліст, Критик. Творчість як процес має на увазі внутрішню їх координацію).</p> <p>Рекомендовані інформаційні джерела Основні: [1,2,4,7,9,11,13,19]. Додаткові: [1,13,15].</p>		
--	--	--	--

4.2. Плани семінарських, практичних, лабораторних занять

Семінар №1. Тема: Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих

План

1. Моделі поведінки особистості в конфлікті та їх характеристика.
2. Типи конфліктних особистостей.
3. Типологія конфліктів та їх особливості сфері освіти дорослих.
4. Форми прояву та способи вирішення внутрішньо-особистісного конфлікту.
5. Поняття та класифікація міжособистісного конфлікту.
6. Управління міжособистісними конфліктами.
7. Управління міжгруповими конфліктами в сфері освіти дорослих.

Рекомендовані інформаційні джерела

Основні: [4,5,6,10,12,13,17,18,]. Додаткові: [1,2,3,8,11].

Семінар №2. Тема: Базові моделі вирішення конфліктів у сфері освіти дорослих

План

1. Поняття про конфлікт в освітніх організаціях.
2. Техніки та технології управління конфліктами в організаціях освітнього спрямування.
3. Конфлікти в діяльності керівника освітньої організації.
4. Повне і неповне вирішення конфлікту.

5. Організаційно-правовий механізм вирішення конфліктів у сфері освіти
6. Сутність конфліктів по типу «дебатів».
7. Поняття специфічних конфліктів типу «ігор».
8. Поняття запущеного конфлікту, його руйнівні наслідки.
9. «Силова», компромісна і «інтегративна» моделі вирішення конфліктів у сфері освіти.

Рекомендовані інформаційні джерела

Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13].

Семінар №3 Тема: Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті

План

1. Поняття та зміст технологій ефективного спілкування.
2. Управління стресом як прийом і засіб попередження конфліктів.
3. Закономірності використання невербальних засобів комунікації під час вирішення конфліктних ситуацій.
4. Значення емоцій в процесі вирішення конфлікту. Способи управління емоційним збудженням.
5. Технології самоконтролю емоційного стану в процесі розв'язання конфліктів.

Рекомендовані інформаційні джерела

Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13,15].

Семінар №4. Тема: Посередницька діяльність у розв'язанні конфліктів та педагогічна медіація

План

1. Медіація як форма управління конфліктами.
2. Складові елементи медіації.
3. Принципи медіації.
4. Етапи медіації
5. Переваги медіації у вирішенні конфліктів в освітній сфері.
6. Парна медіація: способи проведення, доцільність.

Рекомендовані інформаційні джерела

Основні: [1,2,4,6,7,9,11,13,17,18,20]. Додаткові: [1,2,3,4,13,15].

Семінар №5. Тема: Етика та принципи роботи медіатора

План

1. Офіційна та неофіційна медіація
2. Типи медіаторів, їх характеристика.
3. Фактори, що збільшують позитивний вплив медіатора.
4. Основні тактики впливу медіатора на сторони конфлікту.
5. Етичні норми та принципи ефективної медіації

Рекомендовані інформаційні джерела

Основні: [1,2,4,7,9,11,13,19]. Додаткові: [1,13,15].

Семінар №6. Тема: Основні інструменти конфліктології та медіації

План

1. Візуальна психодіагностика та профайлінг як способи збору інформації в медіації.
2. Етапи дослідження візуально-поведінкового профілю.
3. Алгоритм спостереження в процесі медіації. Профайлінг.
4. Способи викриття брехні.

5. Техніка і правила активного слухання.
6. Правила моделювання метапрофілів співрозмовників, прогнозування їх поведінки, розуміння їх мотивів та цінностей.
7. Порівняльна характеристика різних стилів медіації.
8. Сутність технік медіації таких як «рапорт»; техніка перефразування, переформулювання, позитивного рефреймінгу; техніка сократівської методики; техніка «бачення»; техніка BATNA/WATNA (зона торгів/довіри); техніка «система координат».

Рекомендовані інформаційні джерела

Основні: [1,2,4,7,9,11,13,19]. Додаткові: [1,13,15].

4.3. Організація самостійної роботи студентів

Завдання до модулю I.

1. *Теми для самостійного опрацювання та представлення у вигляді презентацій.*
 1. Конфлікти в освітній організації і шляхи їх розв'язання.
 2. Конфлікт і етапи його розвитку.
 3. Психологічна специфіка конфліктів на різних рівнях соціальної системи.
 4. Конфлікти в малих групах.
 5. Типи і моделі конфліктів.
 6. Джерела виникнення конфліктів і шляхи їх розв'язання.
 7. Основні компоненти формули конфлікту.
 8. Опишіть на прикладі, як саме можна враховувати формулу конфлікту при прогнозуванні конфліктів та запобіганні їм.
 9. Внутрішньоособистісний конфлікт: роль і місце в розвитку особистості.
 10. Види невротичних конфліктів: ознаки та особливості.
 11. Сформулюйте своє розуміння конфлікту як типу критичних ситуацій на відміну від фрустрації, стресу, кризи.
 12. Основні стадії розвитку конфлікту.
 13. Основні види завершення конфлікту та особливості вирішення конфлікту.
 14. Позитивні та негативні функції конфліктів.
 15. Основні сигнали конфліктів.
 16. Форми спілкування, їх вплив на виникнення та подолання конфліктів.
 17. Основні способи впливу на людей у процесі виникнення і ескалації конфліктів.
 18. Основні методи вирішення конфліктів.
 19. Психологічні засоби запобігання та вирішення конфліктів.
 20. Основні принципи безконфліктної поведінки.

2. Завдання для творчих проектів

Діагностика фрустрованих потреб Використайте стандартні ситуації оберіть для цього 3-ох респондентів. Для цього використайте наступні методики: опитувальник Розенцвейга, тест гумористичних фраз (ТГФ). Порівняйте отримані результати, запропонуйте оптимальне вирішення внутрішньо особистісного конфлікту. Підсумки виконаного завдання зробіть у вигляді письмового звіту.

Завдання до модулю II.

1. Теми для самостійного опрацювання та представлення у вигляді презентацій.

1. Проблема ухвалення рішень в умовах кризи.
2. Система державних органів і їх робота в кризовій ситуації.
3. Чинники, що впливають на перебіг конфліктної кризи.
4. Стратегія поведінки учасників конфлікту.
5. Аналіз механізму і процесу прийняття рішень у кризовій ситуації.

6. Урахування чинників: особистісних характеристик лідерів і еліти у вирішенні конфліктів між ними.
7. Проблема “фільтрації інформації” в процесі вирішення конфліктів
8. Конфліктогени спілкування, їх види та роль в ескалації конфліктів.
9. Роль і місце емпатії та емпатійного слухання у профілактиці і подоланні конфліктів.
10. Основні фази та прийоми раціонально-інтуїтивної моделі вирішення конфліктів (за Скоттом).
11. Основний зміст моделі оволодіння конфліктною ситуацією.
12. Основні чотири стратегії вирішення конфліктів. Обґрунтуйте, яка з них найбільш конструктивна і чому.
13. Психологічні прийоми вирішення конфліктів.
14. Внутрішня готовність до вирішення конфлікту.
15. Основні положення К. Хорні про внутрішньоособистісні конфлікти.
16. Опишіть можливості, стадії, специфіку картографії конфлікту.
17. Психологічні методи прогнозування конфліктів.
18. Основні види стилів поведінки та їх наслідки.
19. Вибір адекватного стилю поведінки. Критерії вибору.
20. Роль вербальних і невербальних компонент у виникненні та ескалації конфліктів.
21. Основні способи посередництва у конфліктах.
22. Основні передумови переговорного процесу, його стадії та прийоми

Завдання для творчих проектів

Оберіть для дослідження будь-яку освітню організацію. Розробіть питання соціометричної анкети. Враховуючи, що соціометричний критерій націлює на вибір або відхилення члена соціальної групи за умов сумісної діяльності й не допускає обмежень індивідуального та змістового характеру відносно вибору одних та відхилення інших людей. Опитайте працівників обраної організації. Отримані у ході соціометричного дослідження дані подайте у вигляді соціограми — графічного відображення результатів соціометричного тесту. Соціограма наочно показує складне сплетіння взаємних симпатій та антипатій, присутність соціометричних “зірок” (людей, обраних більшістю опитуваних), “аутсайдерів” (людей, від спілкування з якими усі відмовляються) та ієрархію проміжних ланок між цими полюсами. Зробіть висновки про систему взаємостосунків та психологічний клімат у досліджуваній організації. Оформіть підсумковий звіт.

V. Контроль якості знань студентів

5.1. Форми і методи поточного контролю: модульні контрольні роботи, захист творчих проектів, презентацій

5.2. Форми і методи підсумкового контролю - залік

Розподіл балів, які отримують студенти

№ п/п	Вид поточного і підсумкового контролю	Кількість робіт	Коефіцієнт (вартість) виду	Результат
1.	Усна відповідь	6	10	60
2	Завдання самостійної роботи	2	20	40
Підсумковий рейтинговий бал:				100
Залік:				100

1. Критерії оцінювання знань студентів

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Критерії оцінювання
90-100	A	Студент має глибокі міцні і системні знання з усього теоретичного курсу, може чітко сформулювати дефініції, використовуючи термінологію, вільно володіє понятійним апаратом, знає основні проблеми моніторингу якості освіти та видавничої діяльності, її мету та завдання. Вміє застосовувати здобуті теоретичні знання у практичній роботі. Вільно володіє матеріалом, може вести з викладачем дискусію, розв'язувати педагогічні і методичні задачі. Може самостійно логічно та послідовно розкрити питання з опорою на першоджерела.
80-89	B	Студент має міцні ґрунтовні знання, виконує практичні завдання без помилок, але може допустити неточності в формулюванні, незначні помилки в наведених прикладах. Може вести з викладачем діалог, у якому не завжди поводить себе впевнено.
70-79	C	Студент знає програмний матеріал повністю, має практичні навички в аналізі педагогічних ситуацій, понятійним апаратом користується впевнено, вміє конкретизувати та узагальнювати матеріал, але не вміє самостійно мислити, не може вийти за межі теми
65-69	D	Студент знає основні теми курсу, має уявлення про структуру та проблематику дисципліни, але його знання мають загальний характер, іноді не підкріплені прикладами. У цілому відповіді на питання дає правильні, але неповні. Є порушення у логіці викладення матеріалу. Замість чіткого термінологічного визначення пояснює теоретичний матеріал на побутовому рівні. Має прогалини в теоретичному курсі та практичних вміннях.
60-64	E	Студент знає основні теми курсу, але демонструє формальні знання, користується понятійним апаратом в окремих випадках, не володіє основною термінологією, не вміє самостійно мислити, пояснює матеріал на побутовому рівні.
35-59	FX	Студент має фрагментарні знання з усього курсу. Не володіє термінологією, оскільки понятійний апарат не сформований. Не вміє викласти програмний матеріал. Мова невиразна, обмежена, бідна, словниковий запас не дає змогу оформити думку. Практичні навички на рівні розпізнавання.
0-34	F	Студент повністю не знає програмного матеріалу, не працював в аудиторії з викладачем або самостійно

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	
82-89	B	добре	

74-81	C		зараховано
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Навчально-методична карта дисципліни
«КОНФЛІКТОЛОГІЯ І ОСНОВИ МЕДІАЦІЇ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ» (денна форма)
ВСЬОГО – 90 год., з них: лекції – 8 год., семінари – 6 год.,самостійна робота – 76 год.

Тиждень	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX		
Модулі	МОДУЛЬ 1											МОДУЛЬ 2									
Назви модулів	Модуль I. Конфліктологічна компетентність. Техніки та інструменти педагогічного конфлікту (50 балів)											Модуль II. Конфлікти в освітніх організаціях та сфері управління освітньою сферою, основи медіації (50 балів)									
Теми лекцій	Лекція 1. Теорії механізмів виникнення конфліктів та типологія поведінки особистості в конфлікті. Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих											Лекція 2. Базові моделі вирішення конфліктів в сфері освіти дорослих. Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті			Лекція 3. Посередницька діяльність у розв'язанні конфліктів та педагогічна медіація Психологія переговорного процесу з розв'язання конфліктів.			Лекція 4. Етика та принципи роботи медіатора Основні інструменти конфліктології та медіації			
Теми семінарських та практичних занять	Семінар 1. Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих (10 балів)											Семінар 2. Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті Посередницька діяльність у розв'язанні конфліктів та педагогічна медіація (5 балів)			Семінар 3. Етика та принципи роботи медіатора Основні інструменти конфліктології та медіації (5 балів)						
Самостійна робота	САМОСТІЙНА РОБОТА МОДУЛЬ 1. 1. Підготувати презентацію на одну із запропонованих тем.(10 балів) 2.Робота над творчим проектом до модулю.(10 балів)											САМОСТІЙНА РОБОТА МОДУЛЬ 1. 1.Підготувати презентацію на одну із запропонованих тем.(10 балів) 2.Робота над творчим проектом до модулю.(10 балів)									
Види контролю	МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ 1. Контрольна робота (тести) – 20 балів											МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ 2. Контрольна робота (тести)– 20 балів									
Форма контролю	ЗАЛІК																				

Навчально-методична карта дисципліни
«КОНФЛІКТОЛОГІЯ І ОСНОВИ МЕДІАЦІЇ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ» (заочна форма)
ВСЬОГО – 90 год., з них: лекції – 6 год., семінари – 6 год., самостійна робота – 78 год.

Тиждень	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX
Модулі	МОДУЛЬ 1											МОДУЛЬ 2							
Назви модулів	Модуль I. Конфліктологічна компетентність. Техніки та інструменти педагогічного конфлікту (50 балів)											Модуль II. Конфлікти в освітніх організаціях та сфері управління освітньою сферою, основи медіації (50 балів)							
Теми лекцій	Лекція 1. Теорії механізмів виникнення конфліктів та типологія поведінки особистості в конфлікті. Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих											Лекція 2. Базові моделі вирішення конфліктів в сфері освіти дорослих. Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті				Лекція 3. Етика та принципи роботи медіатора Основні інструменти конфліктології та медіації			
Теми семінарських та практичних занять	Семінар 1. Типологія конфліктів та їх особливості у сфері освіти дорослих (10 балів)											Семінар 2. Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті Посередницька діяльність у розв'язанні конфліктів та педагогічна медіація (5 балів)				Семінар 2. Етика та принципи роботи медіатора Основні інструменти конфліктології та медіації (5 балів)			
Самостійна робота	САМОСТІЙНА РОБОТА МОДУЛЬ 1. 1. Підготувати презентацію на одну із запропонованих тем.(10 балів) 2.Робота над творчим проектом до модулю.(10 балів)											САМОСТІЙНА РОБОТА МОДУЛЬ 1. 1.Підготувати презентацію на одну із запропонованих тем.(10 балів) 2.Робота над творчим проектом до модулю.(10 балів)							
Види контролю	МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ 1. Контрольна робота (тести) – 20 балів											МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ 2. Контрольна робота (тести)– 20 балів							
Форма контролю	ЗАЛІК																		

VII. Інформаційні джерела для вивчення курсу

Основні

1. Брич В. Я. (2013) *Психологія управління*: навчальний посібник, К: Кондор-Видавництво, 384 с.
2. Ващенко І. В. (2013) *Конфліктологія та теорія переговорів*: навчальний посібник. К: Знання, 407 с.
3. Герасіна Л.М., Требін М.П., Воднік В.Д. та ін. (2012) *Конфліктологія*: навч. посіб. Харків: Право, 128 с.
4. Гіренко С.П. (2010) *Практична конфліктологія*: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 184 с
5. Гірник А., Бобро А. (2004) *Конфлікти: структура, ескалація, залагодження*: навч. посібник. 2-е вид., виправ. і доп. Київ: Основи, .
6. Гуменюк Л.Й. (2015) *Соціальна конфліктологія*: підручник. Львів: ЛДУВС, 564 с.
7. Дуткевич Т. (2016) *Конфліктологія з основами психології управління*: навч. посіб. перевид. Київ: Центр учб. л-ри, 455 с.
8. *Конфліктологія*: навч. посіб. для вищ. військ. навч. закл. ред. М. П. Гетьманчука, П. П. Ткачука. Л: ЛІСВ, 2007. 327 с.
9. *Конфліктологія та теорія переговорів*: навч. посіб. для студентів, аспірантів і викл. вищ. закл. освіти України ред. Г. І. Луцишин. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
10. *Конфліктологія*: навчальний посібник. ред. Г. В. Гребенькова. Львів: Магнолія, 2011. - 229 с.
11. Луцишин Г.І. (2015) *Конфліктологія та теорія переговорів*: навч. посіб. для студентів, аспірантів і викл. вищ. навч. закл. освіти України. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 200 с.
12. Петрінко В. (2020), *Конфліктологія, курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці*. Навчальний посібник. Ужгород, УжНУ «Говерла» 360 с.
13. Сватко Ю.І. (2008) *Конфлікти в галузі державного управління: риторичний вимір. Конфліктологічна експертиза: теорія і методика*. Київ: Тов-во конфліктологів України, Вип. 6. С. 71-85.
14. Свидрук І.І., Миронов Ю.Б. (2017) *Психологія управління та конфліктологія*: підручник. Львів: Вид-во ЛТЕУ, 320 с.
15. Скулиш Є.Д., Кузьмін С.А., Охременко О.Р., Шамара О.В. (2015) *Конфліктологія*: підручник. Київ: Вид. дім «Артек», 362 с.
16. *Соціальна конфліктологія*: підручник. ред. Й. Гуменюк; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Львів, 2015. 563 с.
17. Ставицька О.В. (2007) *Трудові конфлікти: загально-теоретичний аналіз*. Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. № 2. С. 38-42.
18. Русинка І. (2007) *Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами*: Навчальний посібник. К: ВД «Професіонал», 332 с.
19. *Технології роботи організаційних психологів*: Навч. посібн. ред. Л.М. Карамушки. К.: Фірма «ІНКІС», 2005. 366 с.
20. Цюрупа М.В. (2015) *Основи конфліктології та теорії переговорів*: навч. посіб. Київ: Кондор, 172 с.
21. Яхно Т. (2019), *Конфліктологія та теорія переговорів*, К. Центр навчальної літератури, 168 с.

Допоміжні

1. Алексєєва М.І. (1995) *Моральний вибір у конфліктній ситуації. Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика*: тези 3 Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 кн. Київ; Чернівці, Кн. 2

2. Барабаш Ю.Г. (2008) *Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права*. Харків: Право, 220 с.
3. Ващенко І.В., Гіренко С.П. (2006) *Конфлікти великих соціальних груп*. Харків: Бурун-Книга, 208 с
4. Гірник А.М. (1998) *Посередництво в трудових конфліктах*. Київ: Стилос.
5. Коваленко Д.В., Шалімова І.М., Керницький О.М. (2012) *Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Харків: Точка, 221 с.
6. *Конфліктологія*. Д.В. Коваленко, І.М. Шалімова, О.М. Керницький, В.А. Бурбита. Х., 20015. 196 с.
7. Матвійчук Т.Ф. (2018), *Конфліктологія*. Навчальний посібник, Львів, ЛДУФК, 75 с.
8. Немцов В.Д., Довгань Л.Є., Сініок Г.Ф. (2001) *Менеджмент організацій*. Київ,
9. Орлянський В.С. (2007) *Конфліктологія*. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 160 с.
10. Прибутько П.С. (2010) *Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Київ: КНТ, 131 с.
11. Скібіцька Л.І. (2011) *Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Київ: Кондор, 383 с.
12. *Словник-довідник термінів з конфліктології*. ред. М.І.Пірен, Г.В.Ложкіна. Чернівці; Київ, 1995.
13. Тихомирова Є.Б., Постоловський С.Р. (2008) *Конфліктологія та теорія переговорів: підручник*. Суми: ВТД «Університетська книга», 240 с.
14. Шепелев М. (2002) *Конфлікт модерну і постмодерну як основна проблема цивілізаційної безпеки в процесі мондіалізації*. Людина і політика. № 5. С. 92-101.
15. Яценко Т.С. (1996) *Психологічні основи групової психокорекції*. Київ.

Інтернет-ресурси

1. [http:// www.npu.edu.ua](http://www.npu.edu.ua) (elib@ npu.edu.ua. Електронна бібліотека УДУ імені Михайла Драгоманова
2. <http://www.nbu.gov.ua/> Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
3. <http://www.mon.gov.ua>
4. <http://nplu.org/> Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
5. <https://dnpb.gov.ua/ua/> Державна науково-педагогічна бібліотека НАПН України імені В.О. Сухомлинського